

Magdalena Budyn

"Forensic Psychology and Law", red.
Alicja Czerederecka, Teresa
Jaśkiewicz-Obydzińska, Józef
Wójcikiewicz, Kraków 2000 :
[recenzja]

Palestra 48/3-4(543-544), 177-182

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

cia prywatnego, a momentem w którym ochroną analizowanego dobra osobistego zajął się ustawodawca.

Pozostaje oczywiście debata dotycząca pytania co jest jeszcze prywatne, a co już publiczne – gdzie określić granice. Niektóre obszary są dość jednoznacznie określone np.: życie seksualne, poglądy religijne, określone części ciała, mir domowy. Gorzej jest gdy chodzi o zaburzenia somatyczne, a więc zdrowie i pewne trudności psychiczne. Powstaje problem gdy mamy do czynienia z prywatnością nie mieszczącą się w ramach przyjętych standardów i norm społecznych. Pojawia się problem dzieci w szkołach nosicieli wirusa HIV, kobiet w ciąży zarażonych tą chorobą, pojawia się pytanie czy mamy prawo sterylizować osoby upośledzone psychicznie, dyskutuje się problem inżynierii genetycznej, sztucznego zapłodnienia, dobrowolnej śmierci, klonowania istot ludzkich itd. Zjawiska te to nie tylko problem prawników, ale też i psychologów, filozofów, etyków. Mają zatem zdecydowany charakter interdyscyplinarny.

Jest czymś naturalnym, że prawo do prywatności obejmujące tak różnorodne kwestie jest przedmiotem ciągłych sporów definicyjnych. W literaturze prawniczej amerykańskiej można wyodrębnić cztery czasem się wykluczające ujęcia prywatności. Pierwsze ujmuje prywatność jako wyraz osobowości jednostki oraz jej zdolności do samookreślenia jako istoty ludzkiej, drugie traktuje prywatność jako synonim autonomii, tj. jako wolność jednostki w zakresie jej myśli, decyzji, działań, trzecie ujęcie definiuje prywatność jako zdolność osoby do regulowania informacji jej dotyczących, a tym samym kontroli nad swoimi relacjami z innymi ludźmi, czwarte wreszcie określa prywatność poprzez wymienienie jej istotnych komponentów takich jak autonomia, tożsamość, intymność. Mimo jednak nieustających sporów na temat definicji prawa do prywatności panuje powszechna zgoda co do tego, że prawo to nawet jeśli ma status prawa podstawowego nie jest prawem absolutnym i tak jak inne prawa jednostki podlega ograniczeniu ze względu na prawa i wolności innych, oraz najogólniej rzecz ujmując dobro wspólne. Nie zmienia to faktu, że prawo do prywatności jest jednym z ważniejszych motywów ludzkiego postępowania, a jego wagę uświadamiamy sobie z reguły wtedy, gdy jest ono pogwałcone, ograniczone lub odebrane.

Ze względu na interdyscyplinarne ujęcie problemu nie tylko z punktu widzenia prawnika książkę tę można i należy polecić nie tylko teoretykom i praktykom prawa ale także przedstawicielom innych gałęzi nauk takich jak psychologia, filozofia, etyka, a także zwykłym czytelnikom interesującym się omawianym problemem.

Jerzy Migdał

***Forensic Psychology and Law*, red. Alicja Czerederecka,
Teresa Jaśkiewicz-Obydzińska,
Józef Wójcikiewicz**

Instytut Ekspertyz Sądowych, Kraków 2000, s. 307

Nakładem Instytutu Ekspertyz Sądowych w Krakowie ukazała się książka – wydana w języku angielskim – „Forensic Psychology and Law” pod redakcją A. Czeredereckiej, T. Jaśkiewicz-Obydzińskiej i J. Wójcikiewicza. Zamieszczone w niej zostały referaty wygłoszone na

konferencji, która odbyła się w Krakowie w dniach 2–5 września 1998 r., będącej ósmym spotkaniem Europejskiego Stowarzyszenia Psychologii i Prawa. Pozycja ta stanowi cenny przyczynek do budowania pomostu między tymi dwiema dziedzinami. Zawiera ona 46 artykułów napisanych zarówno przez prawników, jak i psychologów sądowych, dotyczących różnych aspektów udziału psychologów w procesie karnym. Zgrupowane są one w pięciu częściach.

Pierwsza z nich („Legal and Expert Issues”) poświęcona jest kwestiom prawnym oraz związanym z udziałem biegłych – m.in. udziału biegłego psychologa w specyficznych sprawach (samobójstwo i wypadek drogowy), ograniczeniom opiniowania przez biegłych, trafności oceny przez przysięgłych i biegłych psychologów zeznań naocznych świadków. Głównym punktem tej części jest artykuł dr. L. Paprzyckiego: „The Status of Expert Psychologist in Polish Criminal Proceedings”. Szczególną uwagę Autor zwraca na wpływ opinii biegłych psychologów na orzeczenie sądu. Nowy kodeks postępowania karnego, aczkolwiek uwzględnił niektóre z postulatów prezentowanych w literaturze prawniczej i psychologicznej, nie spełnia w tej mierze oczekiwań. Tym niemniej status psychologa, jak również psychiatry oraz ważność jego opinii dla orzeczenia sądu po raz pierwszy została ustalona. Kolejną kwestią podnoszoną przez autora jest sprawa udziału biegłego psychologa przy opiniowaniu o niepoczitalności (art. 31 k.k.). L. Paprzycki w swoim artykule odnosi się także do nowej instytucji – mediacji, trafnie wskazując, że choć w przepisach k.p.k. (art. 320) nie uwzględnia się obecności psychologa w posiedzeniu mediacyjnym, to jest ona wskazana. Sporo uwagi poświęca Autor także udziałowi psychologa przy orzekaniu środków zabezpieczających; omawia także kwestie związane z udziałem biegłego psychologa w przypadku takich przestępstw jak: dzieciobójstwo i eutanazja, przestępstw komunikacyjnych, seksualnych, przeciwko rodzinie, o dużym ładunku agresji, zabójstw, ze szczególnym uwzględnieniem typu uprzywilejowanego, poddania czynności seksualnej z wykorzystaniem zależności oraz zgwałcenia ze szczególnym udręczeniem. K.p.k. nie ustala modelu współpracy biegłych, nie przesądza o kształcie opinii, pozostawiając to w gestii sądu (art. 193 § 3 k.p.k.). Lech Paprzycki w swoim artykule odnosi się także do nowej instytucji – mediacji, trafnie wskazując, że choć w przepisach k.p.k. (art. 320) nie uwzględnia się obecności psychologa w posiedzeniu mediacyjnym, to jest ona wskazana. Porusza także kwestię udziału biegłych w postępowaniu wykonawczym.

W części I znajdują się także dwa dalsze artykuły polskich autorów – psychologów sądowych: T. Jaśkiewicz-Obydzińskiej i E. Wach – „Suicide as the Subject-Matter of the Expert Psychologist Report” oraz M. Kowanetz i M. Szaszkiwicz – „Psychological Premises of Road Accident Analysis”. Dotyczą one udziału biegłego psychologa w specyficznych sprawach (samobójstwo i wypadek drogowy). Pierwszy z nich prezentuje wyniki badań empirycznych prowadzonych pod kątem znalezienia czynników sytuacyjnych mających wpływ na podjęcie decyzji samobójczej oraz odkrycia sposobów doświadczania przez zmarłego tejże sytuacji (kwestia widzenia innych sposobów wyjścia z sytuacji, pozostawienia listów samobójczych).

Drugi z artykułów dotyczy kwestii, jakie psychologiczne i psycho-fizyczne cechy kierowcy wpływają na jego zachowanie podczas wypadku. Autorzy podejmują także próbę psychologicznej interpretacji wypadku oraz znalezienia odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki mogą być w takich sytuacjach znaczące, a także przeprowadzają psychologiczną analizę zachowania sprawcy wypadku na tle ogółu czynników sytuacyjnych w chwili wypadku.

Kolejne dwa artykuły omawiają ograniczenia opiniowania przez biegłych.

Ostatni artykuł tej części – „Retrospective Implication for the probative Value of Psychologist’s Testimony on Eyewitness Issues of Exoneration by DNA Evidence”, którego autorami są: V. J. Konečný, E. B. Ebbesen i E. Nehrer, zawiera refleksje na temat trafności oceny przez przysięgłych i biegłych psychologów zeznań naocznych świadków. Po dogłębnej analizie Autorzy dochodzą do wniosku, że opinie psychologów w tej kwestii nie powinny pojawiać się w sądzie. Dając się zaakceptować teorii na temat możliwości weryfikacji zeznań świadka naocznego nie istnieje ich zdaniem; co więcej – zebrany materiał dowodowy bywa wewnętrznie sprzeczny, a procedury i metody stosowane do badania różnych powiązań nie przystają do procedur prawnych; tak, że nie ma żadnych dowodów na to, iż biegli psychologowie lepiej niż laicy (przysięgli) będą wykrywać nieścisłości w zeznaniach świadków. To opracowanie wywołało wiele kontrowersji.

Część II nosząca tytułu „Delinquency – Assessment, Treatment and Prevention” zawiera 13 prac. Poświęcone są one przede wszystkim omówieniu różnych aspektów psychicznego funkcjonowania nieletnich i dorosłych sprawców, zwłaszcza związku pewnych cech osobowości z popełnianiem czynów zabronionych pod kątem wykorzystania odkrytych związków i prawidłowości w profilaktyce, terapii (resocjalizacji) oraz wykrywaniu przestępstw. Część z nich dotyczy udziału psychologów w wykrywaniu przestępstw (tworzenie profilu psychologicznego) oraz mediacji między sprawcą a ofiarą.

Dwa dalsze artykuły poruszają kwestię psychopatii – w różnych aspektach. Zwłaszcza pierwszy z nich jest niezwykle interesujący i o dużej wartości dla praktyki: „Psychopathy and Alexithymia in the Understanding and Prediction of Violent Offending” D. Dawdy, D. Pescitelli i S. Harta. Dotyczy ustalenia roli, jaką emocje odgrywają w przemocy. Natomiast G. V. Hughes, S. Sinclair i L. Braham przedmiotem swego zainteresowania uczynili znalezienie dalszych informacji na temat norm dla zaburzonych psychicznie sprawców przestępstw w Brytanii („Psychopathy Ratings of Male Forensic Psychiatric Patients”).

Ostatnia grupa tematyczna, jaką można wyodrębnić w tej części pracy dotyczy udziału biegłych psychologów w bardzo szeroko rozumianym procesie karnym.

Zespół polskich psychologów – J. K. Gierowski, T. Jaśkiewicz-Obydzińska, M. Sławik zajęli się opracowaniem kwestii związku planowania zachowania sprzecznego z prawem z osobowością, motywacją i sposobem działania sprawcy w aspekcie psychologicznego profilowania. Przedmiotem omawianego artykułu jest sprawdzenie związku między stopniem zaplanowania zabójstwa a różnymi psycho-fizycznymi cechami sprawcy, które mogą ułatwić jego wykrycie. („The Planning of a Criminal Act as a Fundamental Aspect of Psychological Profiling – its Relation to the Personality, Motivation and Modus Operandi of a Perpetrator”). I. Aersten – „The Role of Psychologists in Victim-Offender Mediation” omawia natomiast rolę psychologów w mediacji między ofiarą a sprawcą. Autor zastanawia się, czy w mediacji między sprawcą a ofiarą jest w ogóle miejsce dla psychologa. Jest on przeciwny prowadzeniu mediacji przez prywatnych psychologów w sprawach karnych. Temat ten jest kontynuowany także w dwóch artykułach zamieszczonych w następnej części.

Kolejna część – „The Family in Court” składa się z 7 artykułów. Dotyczą one trzech grup tematycznych: sytuacji dziecka (zwłaszcza socjologicznych, psychologicznych i prawnych konsekwencji separacji i rozvodu rodziców), udziału biegłych psychologów w sprawach rodzinnych oraz konflikty małżeńskie. W tej grupie szczególną uwagę należy zwrócić na niezwykle interesujące rozwiązania podejmowane w celu ochrony dziecka przez ustawodawstwo i praktykę wymiaru sprawiedliwości w Szwecji (B. Edvardsson: „Prosecutory Strategies in Child Protection Investigations”). Postępowania w celu ochrony dziecka są tam

prowadzone przez pracowników socjalnych zanim sąd zadecyduje o konieczności ustanowienia opieki nad dzieckiem.

W tej grupie tematycznej zwraca jeszcze uwagę porównanie pozycji prawnej dziecka w różnych krajach Europy, jakiego dokonuje A. Kühne w artykule „The Psychological View of the Best Interest of the Child-New Perspectives and Recommendations for Psychological Expertises”. Poddaje ona analizie takie kwestie, jak: władza rodzicielska i prawo odwiedzenia dziecka w Republice Federalnej Niemiec, pozycja prawna dziecka na Węgrzech, w Anglii. Autorka zajmuje się kwestią rozumienia pojęcia „najlepszy interes dziecka”, które to pojęcie jest różnie rozumiane w różnych krajach. Na gruncie polskiego prawa rodzinnego mamy także zbliżoną klauzulę generalną („dobro dziecka”), która, co trzeba tu zaznaczyć, nierzadko bywa interpretowana opatrzenie przez polskie sądy. Ostatnią kwestią dotyczącą dziecka i łamania jego prawa jest zjawisko, o którym ostatnio w Polsce coraz więcej się mówi; mianowicie – przemoc wobec dzieci. R. Jacob – „On Everyday Violence Against Children and Social Adequacy” porusza ten temat w kontekście społecznej stosowności (akceptacji) „zwykłej” czyli codziennej przemocy w rodzinie, zwracając uwagę m.in. na fakt, że granica między przemocą a władzą (rodzicielską) wyznaczana jest przez przyzwolenie społeczne. Drugi blok tematyczny w ramach tej części dotyczy kwestii związanych z braniem przez psychologów udziału w sprawach rodzinnych, przede wszystkim w kontekście postępowania mediacyjnego, które szerzej omawia H. Przybyła-Basista („Divorce Mediation in Poland”). Rola psychologów w sprawach rodzinnych sprowadzała się w tradycyjnym ujęciu do diagnozowania i udzielania porad. Wprowadzenie mediacji jest nowym wyzwaniem, zarówno dla psychologów sądowych, od których wymaga posiadania określonych kwalifikacji, jak i wymiaru sprawiedliwości, gdyż jej wprowadzenie wymaga wprowadzenia nowych rozwiązań organizacyjnych w sądach rodzinnych.

Część trzecią zamyka artykuł „Marital Conflicts Ending in Death” P. Stecka, który uczula nas na fakt, że jedną z najczęściej spotykanych form zabójstwa jest zabójstwo małżonka lub partnera seksualnego. Poznanie psychologicznych czynników odpowiedzialnych za taki stan rzeczy jest ograniczone. Wyniki badań wskazują, że w zasadzie zabójcy małżonków i partnerów nie różnią się od innych przestępców, zwłaszcza tych którzy popełnili przestępstwa z użyciem przemocy.

Z dwunastu prac składa się natomiast część IV zatytułowana: „Witness Testimonies and Suspect Statements”. Dotyczą one różnych kwestii związanych z pewnymi prawidłowościami funkcjonowania pamięci – m.in. błędy w zapamiętywaniu, z przesłuchaniem świadka i oskarżonego, np. metody wykrywania kłamstwa w zeznaniach, etc.

I tak kwestii kłamliwych zeznań naocznych świadków poświęcone są następujące teksty: „«Let's Go Over this Again...» Effects of Repeated Interrogations on Deception Detection Performance”, którego autorami są P. A. Granhag i Le. A. Strömwall; „Detecting Deception with the Aberdeen Report Judgement Scales (ARJS): Inter-rater Reliability” (S. L. Sporer, S. E. Bursch, N. Schreiber, P. E. Weiss, E. Hoefer, K. Sievers, Günter Köhnken); „I Think It Was a Green Scarf But I am Not Sure. Raising Doubts About One's Own Testimony During Lying and Truth Telling” – A. Vrij, S. Mann i K. Edward; „Individual Differences in Perceived Experiences During Deception” (L. F. Gozna, A. Vrij, R. Bull) oraz „Telling and Detecting True-Lies” (Samantha Mann, Aldert Vrij, Ray Bull). Wyniki badań prowadzonych w tej mierze są niezbyt optymistyczne dla funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości – okazuje się bowiem, że nie ma sprawdzonych metod i osób specjalnie predystynowanych, wliczając w to także zawodowych „wykrywaczy kłamców” takich, jak sędziowie czy

funkcjonariusze policji, potrafi odróżnić kłamcę od osoby mówiącej prawdę do wykrywania kłamstwa.

Rozważania ujęte w trzech kolejnych artykułach dotyczą pewnych prawidłowości związanych z funkcjonowaniem pamięci: B. Edvardsson, L. Sund są autorami tekstu „Immediate Free Recall of Brief Conversations in Investigative Work”, M. N. Pérez-Mata, Margerita Diges „Misinformation”, a J. Ost, A. Costall, R. Bull – „Barlett’s Social Theory of Remembering and the False Memory Debate”. Kwestie te są na pewno niezwykle istotne dla praktyki wymiaru sprawiedliwości, która ma na co dzień do czynienia z odtwarzaniem przez inne osoby – świadków czy oskarżonych – przeszłych wydarzeń. Refleksje autorów oparte na badaniach empirycznych rzucają nieco światła m.in. na przyczyny i rodzaje błędów popełnianych podczas przypominania sobie. Dotyczą również prawidłowości rządzących zapamiętywaniem oraz wpływem czasu, uprzednich doświadczeń, etc. na wierność odtworzenia.

Odrębny blok tematyczny w tej części dotyczy prawidłowości rządzących zapamiętywaniem i odtwarzaniem informacji przez dzieci, m.in. efektu powtarzającego się doświadczenia na dziecięcą podatność na sugestię. Niezwykle drażliwej kwestii – wykorzystywania seksualnego dzieci – dotyka artykuł szwedzkiej autorki L. H. Sjögren – „Problems and Sources of Errors When Investigating Alleged Child Sexual Abuse”.

Część V – „Investigations and Trials” zawiera 8 prac dotyczących różnych kwestii związanych z procesem karnym, *sensu largissimo*. Znaleźć tu można zarówno teksty traktujące o tworzeniu psychologicznego portretu sprawcy i ofiary, jak i omówienie różnych aspektów pracy policji (m.in. wykorzystania komputerowego systemu identyfikacji twarzy przez policję brytyjską, kwestię użyteczności techniki video przy przeprowadzaniu identyfikacji).

Np. z artykułu „Characteristics of Serial Arsonists and Crime Scene Geography in Japan” M. Tamura i M. Suzuki wynika, że „najlepsze” do tworzenia profilu są przestępstwa seryjne, w których ofiara i sprawca są sobie obcy i stosunkowo rzadkie przestępstwa, w których trudno odkryć motyw działania sprawców lub motyw ma podłoże seksualne. Artykuł ten jest ciekawy również ze względu na to, że autorzy akcentują różnice kulturowe (pod kątem przestępczości) między społeczeństwem japońskim a zachodnim. Natomiast drugi artykuł omawia kwestie traumatyzacji (procesu polegającego na rozwoju traumatycznych wspomnień jako odpowiedzi na jakieś zdarzenie) i wiktylizacji.

Następne trzy prace koncentrują się na różnych aspektach pracy policji – N. A. Brace, G. E. Pike i R. I. Kemp – „Investigating E-FIT Using Famous Faces” zajmują się badaniem wykorzystania komputerowego systemu identyfikacji twarzy przez policję brytyjską. Ci sami autorzy wraz z J. Allen omawiają też kwestię użyteczności techniki video przy przeprowadzaniu identyfikacji („Video Identification Parades: An Investigation of VIPER”). Z kolei J. Barton, A. Vrij, R. Bull podjęli się zbadania wpływu zależności od pola na transfer pobudzenia przez funkcjonariuszy policji podczas konfrontacji z użyciem broni („The Influence of Field Dependence on Excitation Transfer by Police Officers’ During Armed Confrontations”).

Ostatnie prace dotyczą psychologii penitencjarnej oraz psychologii sądowego podejmowania decyzji. „Justice in the Criminal Justice System: Fairness Evaluations and Their Antecedents and Consequences in a Jail Population” E. Blaauwa, F. W. Winkela, R. Vermunta porusza kwestię, jak sprawiedliwość postrzegana jest przez zatrzymywanych po ich spotkaniu z funkcjonariuszami policji, sędziami i podczas spotkań z funkcjonariuszami odpowiedzialnymi za resocjalizację. Wyniki badań wykazały, że postrzeganie sprawiedliwości jest związane z odczuwaniem depresji, objawów somatycznych i wrogości. Autorzy wskazują na aspekt podejmowania decyzji sądowych (*sensu largo*), którego w ostatnim czasie rów-

no nasz ustawodawca jak i praktycy zdają się lekceważyć, mianowicie że osoby związane z wymiarem sprawiedliwości muszą zwracać uwagę nie tylko na merytoryczną trafność wydawanych przez siebie decyzji, ale także na swój stosunek do tych, których te decyzje dotyczą.

Książkę zamyka artykuł W. Domachowskiego dotyczący kwestii kluczowej w procesie karnym: „Guilty or not Guilty: Assertions of Social Psychology *vis á vis* the Law”. Autor zajmuje się w nim niebagatelną kwestią wzajemnych związków psychologii (w aspekcie sądowym) i prawa. Wskazuje na istniejące rozbieżności między pewnymi kluczowymi dla odpowiedzialności karnej pojęciami, np. niepoczytalność (pojęcie normy i patologii). Zwraca także uwagę na dwa rodzaje procesów psycho-społecznych, które pojawiają się, kiedy jednostka funkcjonuje w kontekście z innymi. Do pierwszego należą takie procesy, które wymuszają uniformizację zachowania (konformizm, dyfuzję odpowiedzialności, facylitacja społeczna). Do drugiej należą tzw. procesy społecznego próżnowania. Autor stwierdza, że psychologowie i sędziowie nie powinni poprzestawać jedynie na poszukiwaniu determinantów łamania prawa przez jednostkę w ramach jej przeszłego doświadczenia, lecz brać pod uwagę także społeczną sytuację sprawcy w chwili czynu. Analizując ją powinni uwzględnić wszystkie czynniki, zwłaszcza owo społeczne próżnowanie, powodowane przez podobne czynniki do powodujących deindywidualizację i dyfuzję odpowiedzialności, chociaż zachowanie podejmowane pod ich wpływem jest diametralnie różne. Psychologowie powinni pamiętać, że „winny” nie zawsze oznacza to samo, co „jest odpowiedzialny” lub „łamanie prawa”. Dla prawników pojęcia te mają jednak różne znaczenia.

Książka jest niezwykle interesująca i wartościowa, choć nie należy do lektur łatwych. Liczne grono autorów – zarówno praktyków, jak i teoretyków, wśród których przeważają psychologowie i socjologowie, choć pojawiają się także wypowiedzi prawników, zapewnia bogactwo problematyki i różnorodność wypowiedzi. Korzystanie z książki ułatwia indeks pojęć pojawiających się w tekście. Recenzowana pozycja wydawnicza dotyczy specjalistycznych kwestii, które są żywo obecne w sądach – nie tylko polskich, gdyż kolejnym atutem recenzowanej książki jest ten, iż kwestie w niej omawiane przedstawione zostają nie tylko z perspektywy polskich realiów. Przedstawia również wyniki empirycznych badań i eksperymentów, których wyniki – nierzadko zaskakujące – rzucają nowe światło na zachowanie sprawców (oskarżonych), świadków, czy osób uczestniczących w wydawaniu orzeczenia. Przeznaczona jest dla dość wąskiego grona – przede wszystkim psychologów sądowych, ale także – dla prawników: sędziów, prokuratorów czy adwokatów. Nie jest to jeszcze może dialog – tak upragniony i potrzebny – między przedstawicielami prawa i psychologii sądowej, ale z pewnością jest to duży krok na „wyboistej drodze” budowania współdziałania między sądem a psychologami.

Magdalena Budyn